

BEKA, SEVKİYAT, ASGARİ GİBİ KELİMELERİN KULLANIMINDAKİ SORUNLAR

Hamza Zülfikar

- Söze *beka* kelimesiyle başlayalım. Suriye'nin kuzeyine yapılması planlanan askerî harekât dolayısıyla televizyon yayınlarında *Bu, bir beka meselesidir* veya *Türkiye'nin beka meselesidir* biçiminde *beka* kelimesi geçiyor. İkinci hecesi kalın ve uzun söylenen **beka** Arapça kökenli bir kelime. TRT'nin tanınmış sunucularından Şener Mete, *Konuşan Sözlük* adlı eserinde kelimeyi “be**K**a:” biçiminde almış ve anlamını “Kalıcılık baki kalma, daimilik” biçiminde vermiş. Bu tanımda ayrıca ince bir hatırlatma da yapılmış. O da söz konusu kelimenin gene Arapça olan *baki* kelimesiyle kökteş oluşudur. Bu madde başı kelimenin ikinci hecesindeki iki nokta, kelimenin uzun telaffuz edilmesini hatırlatıyor. Koyu ve büyük harfle dizilmiş **K** ise söz konusu ünsüzün kalın okunması gerektiğini gösteriyor.

Bu kelime üzerinde durmamın sebebi okunuşun, söylenişinin sorunlu olduğunu belirtmektir. TRT sunucusu 15.12. 2018 günü öğlen haberlerinde Suriye'nin kuzeyindeki askerî hareketlilik dolayısıyla bir uzmanın görüşünü alıyordu. TRT sunucusu *beka* kelimesinin ikinci hecesini doğru ve yerinde kalın telaffuz etti. Bilgisine başvurulmuş uzman ise *be* hecesinin etkisinde söz konusu k sesini birkaç kez ince söyledi. Uzman, yayın sırasında *operasyon* kelimesini de *operasyon* biçiminde kalın telaffuz ediyordu.

Bir duvar ilanında gerekmediği hâlde kelimeye *bekâ* biçiminde düzeltme işareti konulmuştu.

Bu ara sık duyduğumuz *beka* kelimesinin bir benzeri de *sevkiyat*'tır. Askerî birlik sevkiyatından söz edilirken duyuyoruz. Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuz'u* bu kelimeyi *sevkiyat* biçiminde

Şener Mete ise kelimeyi *sevkiyat* olarak almış ve *kı* hecesini ince değil kalın göstermiş. Çelişki gibi görülen bu durumda açıklanması gereken bir husus var: Önce Arapça kökenli bu kelimenin *kı* hecesinin kalın olduğu ve kalın okunması gerektiğini kabul etmeliyiz. Ancak kılavuz bu kelimeyi *sevkiyat* biçiminde değil de *sevkiyat* biçiminde almış ve dolayısıyla kalın okunan *kı* hecesini incelterek *ki* yapmış ve bu sözü kullananlar da kelimeyi ince telaffuz etmeye başlamıştır. Bence Şener Mete'nin bu kelimeyi *sevkiyat* biçiminde madde başı yapması isabetli olmuştur. Ancak *Yazım Kılavuzu*'na bağlılığımızı her zaman dile getirdiğimizden kelimeyi *sevkiyat* biçiminde yazıyoruz.

Türkçe kelimelerin bu tür yazımla, söyleyişle ilgili sorunları pek yoktur. Söyleyişte ve yazıda içine düşülen hatalar hep yabancı kelimelerden kaynaklanmaktadır. Örnek olarak bir *askeri ücret* almış başını gidiyor. Devlet bütçesinin konuşulduğu bu günlerde *asgari* kelimesi bazen *askeri ücret* diye telaffuz ediliyor. Arapça olup bir zamanlar canlı bir söz olan *asgar* (ad) günümüzde artık kullanılmazken gene aynı kökten *sagir* kullanım süresini tamamlamışken *asgari* sıfatı bugün sıklık derecesi yüksek bir kelime olarak varlığını koruyor. Söyleyişteki hata *as-ga-ri* biçiminde hecelenen kelimenin *ga* hecesinin *ge* hecesine dönüştürülmesindedir. Doğru telaffuzları *azami* (a:zami:) ve *asgari* (asgari:) olan bu kelimeler kaynaklarda iki nokta “ : ” ile gösterilir, hecenin uzun olduğuna işaret edilir. Uzun heceyi iki noktayla göstermek *Türkçe Sözlük*'ün bir uygulamasıdır. Bu iki söz, zaman zaman *en yüksek* ve *en düşük* sözleriyle ifade edilse bile *azami* ve *asgari* terimleştiği için dilde öteki türevlerini terk ederek varlığını sürdürüyor.

Söz konusu ettiğimiz bu kalın *k* sesinin bulunduğu kelimeler *beka* ile sınırlı değildir. Sözlüklerimizde daha başka örnekleri var. Ancak *dakik* örneğinde olduğu gibi bunları sorun hâline getiren yok. Kalın söylenmesi gereken *dakik* kelimesinin *kik* hecesini genel olarak herkes ince söylüyor. Ancak düzgün konuşmaya özenenler *dakik* biçiminin *kik* hecesini kalın okuyor.

Öte yandan *rakip* kelimesinin *k* sesini kalın okumanın bir gerekçesi var çünkü dilde başka bir *rakip* daha var. Birinde *k* kalın, diğesinde *k* ince. *Rakip* (bir yarışmada yarışanlara göre üstünlük sağlamak isteyen kimse) *k* kalın. Diğeri *k* ince *rakip* (binen, ulaşım aracında, hayvan sırtında seyahat eden). İlki dilde canlıken ikincisi artık kullanımdan düşmüştür. Gördüğüm kadarıyla konuşmayı ciddiye alanlar bu inceliğe dikkat ediyor ve “bir yarışmada yarışanlara göre üstünlük sağlamak isteyen kimse” anlamındaki *rakip* kelimesindeki *k* sesini kalın okuyor.

Arapça kökenli kelimelerden kaynaklanan ince k ve kalın k geçmişte olduğu gibi bugün de birtakım söyleyiş sorunları yaratıyor. İkamet örneği ise ilgi çekicidir. İlk hecede i'nin etkisiyle kelimedeki kalın *k* ince okunuyor. Bu okunuş yaygındır. Hatta *i-ka-met* diye hecelenen kelimenin *ka* hecesi üzerine düzeltme işareti koyanlar olmuştur. Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'nda ve Nijat Özön'ün *Büyük Dil Kılavuzu* adlı eserinde kelime *ikamet* olarak alınmış, düzeltme işaretine gerek duyulmamış (403. s.) Bu demektir ki *ka* hecesi kalın söylenecek. Uygulamaya baktığımızda *ikamet*, *ikamet etmek*, *ikametgâh* kelimelerinin *ka* hecesi inceltilmektedir. Esasen yazıma ve söyleyişe Cumhuriyet tarihi boyunca yön verenler bu inceliğe dikkat etmiş, ince okunan *nikâh* gibi bir kelimeyi *ikamet* kelimesinden ayırmak için birine yani *nikâh*'a düzeltme işareti koymuş ve bu yazımı genelleştirmiştir.

Birkaç örnekle üzerinde durduğumuz bu konunun *mukim*, *nakil*, *tasdik* gibi başka örnekleri de var. Kullanım sıklığı azalmış olan "Oturana, yerinde durana" anlamında *mukim* kelimesinde de *k* kalındır. Aynı durum *nakil* kelimesinde de söz konusudur. *Tasdik* kelimesine gelince bunun telaffuzundaki sorun *s* sesinin etkisiyle *d* sesinin *t* olarak söylenmesidir. Ayrıca *tasdik* kelimesinde de *k* kalındır. Dikkatli konuşanlar bu özelliği kelimeye yansıtır, radyo ve televizyon sunucuları bu incelikleri gözetirler. Bununla birlikte açık oturumlarda *mekanize* gibi bir kelimenin kalın söylenen *ka* hecesini incelterek sanki üzerinde düzeltme işareti varmış gibi *mekânize* biçiminde telaffuz edenlere müdahale edilmez.

Türk Dili dergisinde bu tür yazım ve söyleyişle ilgili konulara sık sık yer veririm. TRT'in bir haberinden hareketle ele aldığım *beka* ve *operasyon* gibi kelimeleri dile getirirken amacım birilerini kınamak veya eleştirmek değildir. Amaç bilgilendirmek, bir söyleyiş veya yazım sorununa dikkat çekmektir.

Daha önceleri bilgilendirmek amacıyla bu tür kelimeler üzerinde durup, doğru okuma ve yazma konularına değinirken "dil jandarmalığı yapıyorlar" gibi sözlerle suçlanmışım. Hiç unutmam Doğan Hızlan *Hürriyet* gazetesindeki "Sanat" köşesinde "Bırakalım Bu Saçmalıkları" adlı yazısında benim bir yazıma gönderme yaparak şöyle yazmıştı:

"Gene Türkçenin kurallarına göre Tivi değil Teve okumalıymış, FM'in de Feme diye okunması şartmış.

Hamza Zülfikar'ın aynı yazıdaki iddiasından bir bölümünü buraya aldım:

'Kanal 6, Kanal 7, Kanal D kullanımları Avrupa dillerindeki örneklerine benzetilerek Türkçeye sokulmaya çalışılmıştır. Başlangıçta önemsenmeyen bir iki kullanım bu gün yüzlere ulaşmış ve dilin Yedinci Kanal, Altıncı

Kanal, D Kanalı biçimindeki kullanımlarını tıkamış, bozmuş ve dolayısıyla yozlaştırmıştır. Kanaatimize göre bu olumsuz gelişme doğal değil, kişilerin özentisinden doğan yapay bir durumdur.’

Toptancı suçlamalar, her şeyin arkasında bir Avrupa özentisi aramak. Keşke özenssek ve özentimizi gerçekleştirebilsek...”

Eleştiriye bir görüş, bir değerlendirme sayarak herhangi bir karşılık belirtmemiştim. Bu yazımda da belirttiğim gibi alanın bir öğretim üyesi olarak “kanaat”im, rastladığım olumsuz durumları ortaya koyuyorum. *Ateş olsa cürmü kadar yer yakar* sözündeki *cürm* < *cürüm* (suç) değil *cirm* (çok küçük)’dir. Düzeltmelerimiz bu merkezdeyken yaptığımız uyarılar, öneriler sonuç vermedi. Buna benzer yüzlerce değerlendirmemizin pek azı dikkate alındı. Dil sevgisi ve merakı olmadıkça uyarılar ilgi görmüyor.

Müsterih olunuz denirdi. *Kaygılanmayın* büyük ölçüde onun yerini aldı. *Sizi tenzih ederim* sözüne ise karşılık bulunamadı; insani ilişkiler açısından yerinde söylenmiş bu söz unutulmaya terk edildi. Üzerinize alınmayın veya *kimse üzerine almasın* sözünü hatırlıyorum; kanaatime göre bu, anlamca daha farklı Türkçe bir söz.

Hocalarımızın derslerde kullandığı *Suimisal emsal teşkil etmez* biçiminde kalıplaşmış söze bir karşılık bulunamadı ve bu da tarihe karıştı. *Suimisal*’in *suikast*, *suiistimal*, *suiniyet*, *suizan* gibi benzerleri dilde hâlâ yaşıyor. Bu tür örnekler üzerinde dururken, meseleyi bir bütün olarak ele almak gerektiğini savunurken “Osmanlıcılık yapılıyor” gibi suçlamalar çok basit ve dayanaksız kalıyor.

Türk Dil Kurumunun sözlük kolunda üye olarak çalışırken sözlüğün söz varlığını taramalarla genişletilmesinde katkıda bulunduk. Bugün de aynı çalışmalarımız devam ediyor. Örnek olarak *Türkçe Sözlük*’te bulunmayan ve bugünlerde siyaset hayatında sık kullanılan *oda diplomasisi* kelimesini bu yazımda sözlüğe alınması için öneriyorum. Sözlüğe girmemiş *anahtar teslimi* gazete ilanlarında sık geçiyor. *Küresel aktör*, *kaotik ortam* gibi daha pek çok kelime sözlüğe girmeyi bekliyor. “Sözlüğü yabancı kelimelerle doldurmayalım” demekte haklılık payı var ama Türkçesini bulmak ve onu ülke çapında yaymak, benimsetme konusunda bilinçli çabamız yok. İşin asıl düşündürücü tarafı dile girmiş *argüman*, *ajite* gibi kelimelerin Türkçedeki farklı anlamlarda kullanılmasını tespit etmektir. Sözlük kolunda birlikte çalıştığımız Nevzat Gözaydın, o görevi kurum dışında devam ettiriyor ve taramalarla elde ettiği kelimeleri *Türk Dili* dergisinde yazarak Türk Dil Kurumuna öneriyor. Beklenen ise bu çabaya üniversitelerimizde Türk dili üzerinde çalışan öğretim üyelerimizin katılmasıdır.

Gözümüzün önünde dilde birtakım hoş olmayan durumlarla karşılaşırız. İlgisiz mi kalalım? Dilin aleyhindeki gelişmelere seyirci mi olalım? Türkiye üniversitelerinin Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde görevli öğretim üyesi arkadaşlarımız *ceo* yazıp *siyo* okumayı normal sayıp bunu dilde bir gelişme mi sayıyorlar? *Mobbing* yazıp *mobing* mi okuyalım? Gazete haberlerinde *Mobbbinge maruz kaldı* sözü geçiyor. Bunun yerine önerilmiş olan *bezdiri* kelimesine dudak mı bükelim? *Artı* yerine *plas* (İng. plus) kullanmayı uygun mu bulalım? Bu, bazen *toplam* anlamında da kullanılıyor. Türkçeyi öne çıkarmayı, saçma, anlamsız bulanlara mı uyalım?

Birçok konuda çabalarımızın sonuçsuz kaldığını görüyorum. Ancak bu bir yılgınlık yaratmamalı. Ülkenin bitki varlığı, hayvan varlığı yerine ülkenin *florası faunası* terimlerini tercih eden bilim adamlarımızın, yazarlarımızın bu tutumlarından vazgeçmeyeceklerini bile bile bunları da dile getirmeliyiz. Geçen yıllarda Türk Dil Kurumu *bandrol* için *denetim pulu* terimini önermişti, kullanıldı ve benimsendi. Dile giren her yabancı kelimedede insan bu duyarlılığı bekliyor. *Turizm mevsimi* eskiden beri kullanılan bir söz idi. Bunun yerini sessizce *turizm sezonu* aldı. Örnekte olduğu gibi Türkçenin aleyhine işleyen, tepkisiz kalınan durumlarda geri dönüş olmuyor.

Türk dili derslerinde *iltisaki dil* veya *iltisaki diller* terimi geçerdi. *Bitişken* kelimesi *iltisaki* sıfatının yerine geçti. Bugünlerde siyaset dilinde *iltisaklı* biçiminde kelimeyi yeniden duymaya başladık, “bağlantılı” anlamında kullanılıyor. “Bağlantılı, ilgili, bitişken” bu kavramı karşılamışken *iltisak*, *iltisaki*, *iltisaklı* sözlerine gerek yoktur.

Bir bilimsel çalışmanın sonuna **Kaynaklar** bölümü konuyor. Burada cilt ve sayfa bilgileri *cilt IV, sayfa 322* biçiminde veriliyor. Kısaltması ise şöyle: *C. IV, s. 322*. Bunun Türkçeye göre *IV. cilt, 322. sayfa (IV. C., 322. s.)* olması gerektiğini birkaç kez yazdım. Birçok bilim ve sanat adamı *cilt 2* yazmaya devam ediyor. Bu ara başka bir uygulama daha görüyorum, sayfayı temsil eden “küçük s” kısaltması kullanılmadan sayfa numarası 423 / 448 olarak veriliyor. Türk Dil Kurumunun *Yazım Kılavuzu*'nun kısaltmalar listesinde ise büyük C cildi, büyük S dergi sayısını, küçük s ise sayfa numarasını gösterir. Bu konuda da bir birlik sağlanamamış veya birinde karar kılınamamıştır. Aydınlarımız dilde, yazımda, kısaltmalarda birlik sağlamak konusunda duyarlı olmalıdır. Sayfa numarası arasına konan *eğik çizgi* işaretine ne ad veriyorsunuz diye sordüğümüzde aldığımız cevap *slash* oluyor.

Türk kültür hayatında dilin çok önemli bir yeri var. Ülkenin aydınlarının, yazarlarının, öğretim üyelerinin bu konuda düşünmesi, yazması, tartışması gerekir. Bu konular okul programlarına girmeli; devletin yaptığı her

türlü sınavda, yazım ve anlatım açısından adayın bulunduğu düzey de aranmalı.

Amaç Türk dili üzerinde konuşanları susturmak olmamalı. Bu, üzerinde durulan konularüstü bir meseledir. Önemli olan sağlıklı, doğru sonuçlar ortaya çıkarmak ve inandırıcı olmaktır. Etkileşimin alabildiğine geliştiği bu ortamda Türk diline sahip çıkmak yalnızca dilcilerin değil, herkesin millî görevi olmalıdır.